

Токтоналиева К. Т.

ЖОГОРКУ КЛАССТА КӨРКӨМ ОКУУНУ УЮШТУРУУНУН
ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Токтоналиева К. Т.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЧТЕНИЯ В СТАРШИХ КЛАССАХ

К. Toktonalievа

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS
OF THE ORGANIZATION OF THE ART READING IN THE HIGH SCHOOL

УДК: 372.882.09.046.14

Бул илимий макалада жогорку класста көркөм окууну уюштуруунун илимий-методикалык негиздери каралды. Китеп окуу ар дайым адамдын билимдүүлүгүнүн, эрудициясынын жана байлыгынын көрсөткүчү катары каралып келген, анткени кагаз түрүндөгү китептерге же жалпы эле китептерге каржылык байлыгы жогору адамдар гана ээ боло алышат. Жогорку класстарда көркөм чыгарма өзүнүн мазмуну жана мааниси боюнча татаал экендигин белгилей кетүү зарыл, ошол себептен окуучулар иштей турган материал канчалык татаал болсо, көркөм окуу процессин уюштурууда окутуучунун ошончолук жардамы керек боло тургандыгы, жогорку класстардын окуучуларынын окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун контекстинде алынган маалыматтын анализи жана синтезине, текстти өзү түшүнүүсүнө баа берүүгө, окуп жатканы тууралуу ой жүгүртүү, ага карата мамилеге негизделген көркөм адабияттын текстинин мазмунун толук кандуу өздөштүрүүгө багытталган аракеттердин жана операциялардын белгилүү бир тобу түрүндө көркөм окуу стратегиясын иштеп чыгуу зарыл экендиги жөнүндө терең маалымат берилди.

Негизги сөздөр: жогорку класстар, мектеп, көркөм окуу, адабият, илимий-методика, заманбап, окурман.

В данной научной статье рассмотрены научно-методические основы организации художественного чтения в старших классах. Чтение всегда считалось показателем образованности, эрудированности и обеспеченности человека, так как бумажные книги или же книги в общем могли позволить себе лишь люди с высоким финансовым достатком. Надо отметить, что в старших классах художественные произведения достаточно сложные по своему содержанию и смысловому значению, поэтому, чем сложнее материал, с которым работают учащиеся, тем в большей степени им необходима помощь преподавателя в организации процесса художественного чтения. В контексте формирования читательской компетентности учащихся старших классов необходимо выработать стратегию художественного чтения в виде определённой группы действий и операций, направленных на полноценное освоение содержания текста художественной литературы, основанных на анализе и синтезе получаемой информации, оценке собственного понимания текста, размышлении о читаемом, отношении к нему.

Ключевые слова: старшие классы, школа, художественное чтение, литература, научная методика, современное, читатель.

In this scientific article were reviewing scientific and methodological foundations of the organization of the art reading in the high school. The reading has always been considering an indicator of the education, the erudition and the wealth of a person, since paper books or books in general could only be affording people with

high financial wealth. It should be noted that in high school, works of art are quite complex in content and semantic meaning, therefore, the more complex the material with which students work, the more they need the teacher's help in organizing the process of artistic reading. In the context of the formation of the reading competence of high school students, it is necessary to develop a strategy for artistic reading in the form of a certain group of actions and operations aimed at fully mastering the content of the text of fiction, based on the analysis and synthesis of the information received, assessing one's own understanding of the text, thinking about what is being read, attitude towards it

Key words: high school, school, art reading, literature, scientific methodology, modern, reader.

Заманбап дүйнө – илим сыяктуу эле, техникада дагы кездешүүчү чексиз мүмкүнчүлүктөр. Ал дени сак адамдар сыяктуу эле, инклюзивдүү адамдар арасында да жашоосун жеңилдетүү. Бирок ар дайым: берилген мүмкүнчүлүктөр үчүн төлөш керек, ал эми кээде ченелбей турганы дагы бар – ал өсүп келе жаткан муундун келечеги.

Азыркы замандын балдары менен жаштар толугу менен техникалык прогресстин өндүрүштөгү таасирин сезип жатышат: смартфондор, планшеттер, ноутбуктар, орнотулуучу компьютерлер, алардын кубаттуулугу кээде андрондуу коллайдер менен салыштырылышы мүмкүн. Бирок, өзүнүн шексиз барктуулугуна карабай, прогресс кемчиликке да ээ – ар кандай электрондук «окугучтардын», аудиокитептердин, ар кандай видеоконтенттин болушу алардын кагаз жүзүндөгү оригиналдуу түрүн толугу менен нарксыздандырып койду.

Окуу ар дайым билимдүүлүктүн, эрудицияга ээ болуунун жана адамдын камсыздалгандыгынын көрсөткүчү болуп саналган. Себеби кагаз түрүндөгү китептер, же дегеле китепке финансылык жактан жогорку деңгээлдеги адамдар гана ээ болушкан. Ошондуктан үйүндө китепканасы барлар мурунку кездерде коомдун жогорку чөйрөсүнө кирүүчүлүктү, элита болуусун билдирген. Баардыгы окушкан: кичинеден баштап чонуна чейин, эне тилинде жана чет тилинде, ал эми жакшынакай айымдын колунда Джейн Остен же Вальтер Скоттун томдуктарынын болушу – дароо ага болгон кызыгууну жогорулаткан.

Бул өткөн кылымдарда кездешчү, ал эми азыркы?

Азыркы муун «китептин» негизги түшүнүгүн жокко чыгарып, кайсы болбосун басылманы окууга керектелчү кайсы бир пособие түрүндө гана кабыл алат. Үйгө берилген тапшырманы окуу үчүн гана кабылдап, үңүлүп олуттуу мамиле жасабайт. Бул, 2000-жылдардын башында туулган балдардын көбү китептерди таптакыр көрбөгөндүгүнө алып келет. Анын ордун электрондук гаджеттер басууда. Бирок, кээде Сартра же Ницшенин философиялык ой толгоолору камтылган томдуктарды кимдир бирөөнүн колунан көрүүгө болот, бирок, тилекке каршы, бул Бүткүл дүйнөлүк желеге «жакшынакай сүрөт» киргизүү үчүн гана жасалат. Ал эми чындыгында окугандарды элита жана «алтын адам» катары саноого болот, анткени XXI кылымдын китептери дагы кымбат турат, аларды акчалуу адамдар гана ала алат.

Бирок гаджеттер санариптештирүүнүн доорунда ошончолук эле жаманбы?

Бул суроого так жана толук жооп жок, ошондуктан кайсы гана гаджет – бардык иштер, анын ичинде тиричилик дагы болгону экранды «тап» кылуу менен – жашоодо зарыл кыла алат. Бирок, ал адамдын жашоосундагы кайсы болбосун окуядай эле кесепеттери дагы бар. Алсак, электрониканы эрте колдоно баштаган бала, ошондой эле анын таасири астында калгандар ар кандай видео-тренддердин таасирине кабылгандар, анда түсү, динамикасы жана уруксаты баарын чечет, адатта өзүнүн көңүлүн статикалык жана «блек» буюмдарда топтой алат.

«Санарип доордогу» балдардын көпчүлүгү, «и-муун» деп аталгандар же жаштар, 1990-2000-жылдар аралыгында төрөлгөндөр, китепти окугандан көрө анын мотивинде тартылган кинофильмди көрүүгө артыкчылык беришет. Албетте, бул «убакытты үнөмдөө» үчүн жасалат, бирок тереңирээк сүңгүй турган болсок, анда китеп – статикалуу, анда экшн (жаңычылдык) жана керемет сүрөт жок, окурман өзү фантазиясына жараша бүтүндөй текстти жандандырып алышы керек, чыгарманын фонун, каармандарын тартып, аларга үн, мүнөз жана жүрүм-турум өзгөчөлүктөрүн – аларды бири-биринен айырмалай турган, өзгөчө кыла турган, эсте калаарлык болгудай түзүүгө тийиш; Автордун айлакерлигин жана сюжеттерди эстеп калууга, ошондой эле, мүмкүнчүлүгүнө жараша, кийинки кадамды же аракетти алдын ала айтууга же табууга тийиш. Муну чындыкка айландыруу үчүн, көп учурда чыгармачыл, элестүү жана мейкиндиктерди камтыган ой жоруу, эс тутум, сабырдуулук керектелет. Тилекке каршы, бул нерсе гаджеттерди колдонгондордо жок, ал адамдар үчүн мунун бардыгын жасап коёт: эстеп калуунун кереги жок, маалыматты системага салуунун – смартфондо «белги» бардыгын өзү кылып коёт; кечкисин издөөнүн кереги жок, «эмне көрүү керек?» деп – болгону команда гана берип коюу керек «үн менен жардамчыга буйруп» жана ал бардыгын силер

үчүн жасап коёт; азык-түлүккө баруунун кереги жок – анткени «босогоңо чейин» жеткирип бере турган онлайн дүкөндөр бар эмеспи. Жашоону абдан жеңилдеткен, алар адамдан ашыкча энергия коромжу кылууну талап кылбайт, ал эми болгондору чектүү азчылыкка чейин азайтылып жатат.

«Ушунчалык эле гаджеттер жаманбы?» деген суроого көптөгөн суроолордун ичинен бир эле жооп болушу мүмкүн: жасалма интеллектинин өнүгүшү – бул, коом сыяктуу эле, жалпысынан цивилизацияны өнүктүрүү катары салыштыргыс оң жактары бар. Бул өнүгүү илимге, медицинага, билим берүүгө эле эмес, оюндарды дагы өнүктүрүүгө тиешелүү болушу мүмкүн. Буга үлгү катары компьютер оюндарынын таланттуу япон дизайнери – Хидэо Кодзиманын өмүрү жана чыгармачылыгы мисал болушу мүмкүн.

«Оюн индустриясынын кудайы» балачагынан эле китептердин эң жакын досу болгон, атап айтканда илимий фантастиканы көп окуган, бул анын чыгармачылыгында көрүнгөн. Ал окуган китептердин бардыгы, эсинде калып, анын жан дүйнөсүнө жакындары анын үй китепканасында калган, аны кайрадан окуп чыгуу үчүн калтырып койгон. Кодзима өзүнүн автобиографиялык «Код Гения» китебинде өзүнүн китеп дүкөнүнө жасаган ар бир жүрүшүн кайсы бир саякат, ал эми ар бир китепти – ар сайын жолугушууну «дайындаган» адам катары салыштырган. Ар бир адамдын өзүнүн китеби бар, аны таап, тапкандан кийин бир нерсе жаратуу үчүн энергия алууга болот.

Китепке болгон сүйүүдөн болгон туура тандем, кайсы бир тажрыйбага окууну тендештирүү, ошондой эле окуп чыккан китептерди маанисин туура интерпретациялоо баары биригип заманбап технологияларын өнүктүрүү менен улуу адамдарды берет, алар илимий эле эмес, техникалык дагы дүйнөнү эмес, бүтүндөй жердегилерди өзгөртө турган улуу адамдарды жаратышы мүмкүн.

Электрондук тармактарда санарип мейкиндиктин артыкчылыктарын толук кандуу пайдалануу үчүн окуучуларды алдын ала окуу менен жазуунун салттуу көндүмдөрүн өздөштүрүү жана колдонуусуна үйрөтүү зарыл. Бул аларда көп катмарлуу маани жана маңыздар жок болуп кетпеши үчүн, колдонгон тилинин лексикасынын жана анын абалы жардыланып кетпеши үчүн зарыл.

Балдарды визуалдуу массалык маданиятка, «картиналарга» тартуу, ошондой эле компьютердик оюндарга дагы кабыл алуунун: 1) үстүртөн; 2) туруксуздук; 3) фрагментардуулук сыяктуу көндүмдөрдү калыптандырат. Кабыл алуунун мындай мүнөздөрүн заматта бекемдеп алуу салттуу мааниден алганда көркөм окууну олуттуу түрдө кыйындатат, башкача айтканда, өзгөчө көңүл бурууну жана көңүлдү бир жерге топтоону талап кылган басма сөз менен түздөн-түз иштөөнү талап кылат. Азганакай лексикалык (сөздүк)

кор көптөгөн сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын маанилерин түшүнбөстүккө алып келет, ал эми билбегендик, көп учурда, сөздүк менен иштөө адатынын жоктугу мындай көйгөйлөрдү чечүүнү мүмкүн кылбайт; грамматикалык конструкцияларды курууда билимдин жана көндүмдүн чабалдыгы сүйлөмдөрдүн түзүлүшүн, айрыкча татаал сүйлөмдөрдү кабыл алууга тоскоолдук жаратат. Жыйынтыгында эгер тексттин татаалдыгы жөнөкөй айтымдардын деңгээлинен аша турган болсо маани кабыл алынбайт.

Учурда үстүртөн окуп коюу тиби үстөмдүк кыла баштады, ал кийинкидей мүнөздөмөлөргө ээ:

- 1) начар интенсивдүүлүк;
- 2) көркөм чыгарманын тексттери менен иштөөгө карата жеке кызыгуунун жоктугу;
- 3) алардын мазмунунун кабыл алууга багытталбагандыгы;
- 4) окугандан кийин аларга карата кайрылуунун начар байкалуучулугу.

Ага ылайык, алардын маданий мазмуну өздөштүрүлбөгөн бойдон калууда. Натыйжада жазуу фондусу менен оперативдүү оозеки маданият пласттары ортосундагы ажырым олуттуу түрдө көбөйүүдө.

Башка жагынан алганда, иштин мындай абалы ата-энелердин иш менен алек болгондугу жана чогуу отуруп окууга убактысынын жоктугу, ал тургай алардын балдары окуп жаткан көркөм адабияттын окуу процессине көзөмөлдүк жүргүзүү үчүн убактылары

жоктугу менен тереңдеп кетип баратат. Мындан тышкары, көптөгөн үй-бүлөлөрдүн финансылык абалынын туруксуздугу алгылыксыз үй китепканасын түзүүнү шарттайт. Ал китеп маданиятына тартуу үчүн база катары саналмак. Жыйынтыгында, алардын демейки мектептен тышкаркы жашоосунда олуттуу көркөм окууга тартууга өбөлгөлөр жок, жана керектүү окурмандык компетенттүүлүк деңгээлине жетишилбейт, өзү билим алуусун жогорулатуунун жоктугу, эс алуу толтурулбайт, көркөм окууга кызыгуу жоктугу байкалат, жана ага ылайык, анын заманбап коомдо аброю түшөт.

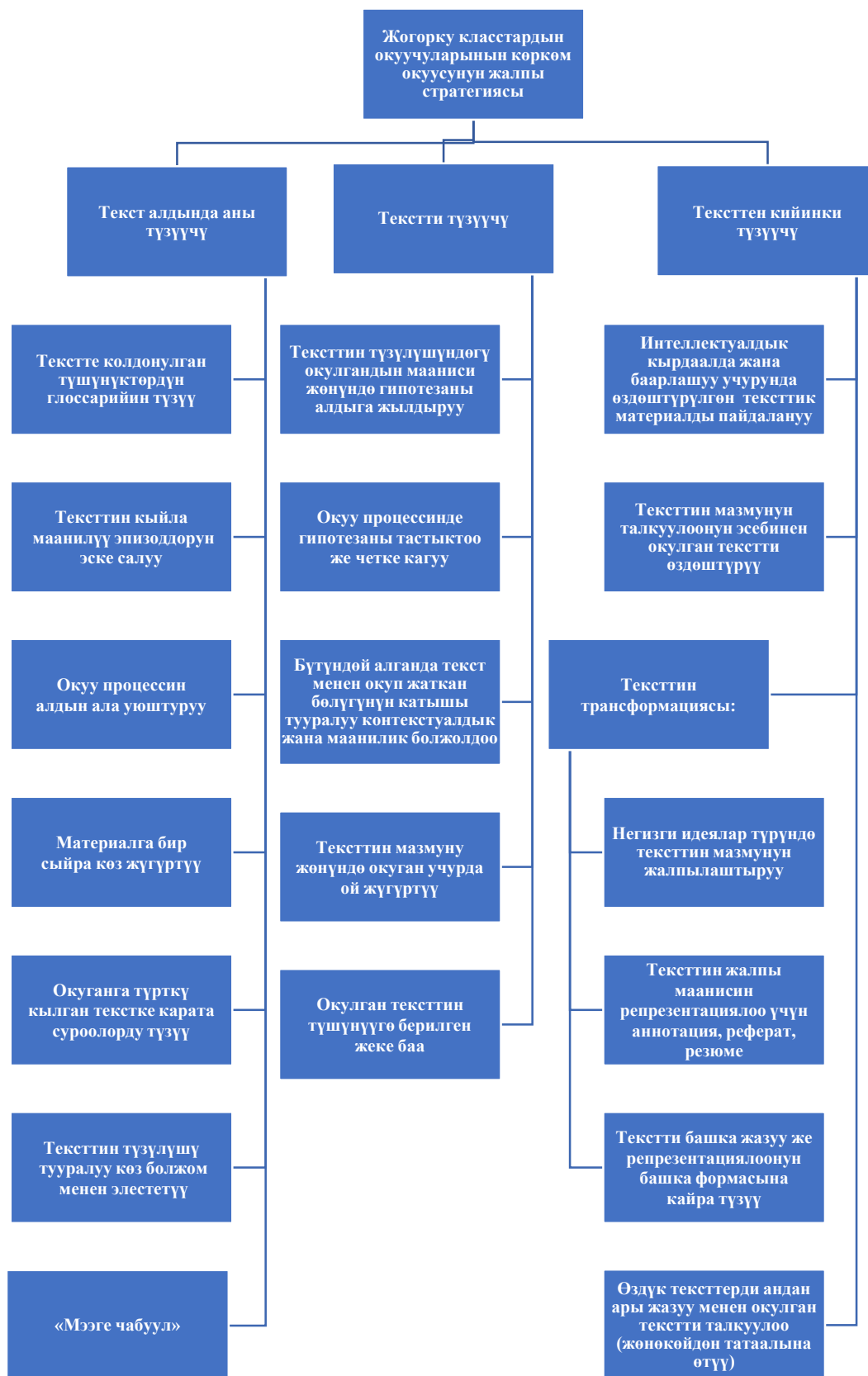
Жогорку класстарда көркөм чыгарма өзүнүн мазмуну жана мааниси боюнча татаал экендигин белгилей кетүү зарыл, ошол себептен окуучулар иштей турган материал канчалык татаал болсо, көркөм окуу процессин уюштурууда окутуучунун ошончолук жардамы керек болот. Мындай уюштурууга баарынан мурда, бизге кийинкилер жардамга келет:

- 1) ар кандай варианттардагы сөздөр менен иштөө;
- 2) тексттердин курамдык маанилеринин рубрикациясы жана андан ары рубрикаларды жалпылаштыруу;
- 3) сюжеттин өнүгүшүн болжолдоо;
- 4) адабий чыгарманын текстинин мазмуну боюнча пикирди калыптандыруу.

1-сүрөт. Жогорку класстарда көркөм окууну уюштуруунун негизги багыттары.

Жогорку класстардын окуучуларынын окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун контекстинде алынган маалыматтын анализи жана синтезине, текстти өзү түшүнүүсүнө баа берүүгө, окуп жатканы тууралуу ой жүгүртүү, ага карата мамилеге негизделген көркөм адабияттын текстинин мазмунун толук кандуу өздөштүрүүгө багытталган аракеттердин жана операциялардын белгилүү бир тобу түрүндө көркөм окуу стратегиясын иштеп чыгуу зарыл.

2-сүрөт. Жогорку класстардын окуучуларынын көркөм окуусунун жалпы стратегиясы.

Көркөм окуунун сунушталган стратегиялык ыкмаларынын ар бири (же алардын комбинациясы) окутуучу тарабынан өз алдынча тандалышы мүмкүн. Ал жогорку класстарда адабият сабагында өздөштүрүлүүчү чыгарманын мазмуну жана түзүлүшүнө ылайык, аны колдонуунун максаттуулугунан улам болот, ошондой эле окуучулардын өздөрүнүн даярдыгын эске алуу менен жасалат. Окуучулардын ишмердүүлүгү алардын өздөрүнүн окулганга жеке көркөм мамилесин ишке ашырууга тийиш, бул аталган чыгарманын үстүндө иштөөнүн органикалык улантылышы болот. Көркөм чыгарманын үстүнөн мындай иштөө элестетүүнү, ошондой эле окурмандык көз караштын ийкемдүүлүгүн дагы машыктырат. Адабий сөзгө көңүлдү курчутат, окурмандык таасирлерди тереңдетет, чагылдырылган окуяны жакындатат, ар кандай каармандардын көз караштарын көрө билүүгө үйрөтөт, аларга боор тартуу, автордук жашоо концепциясын түшүнүүгө, өзү билим алуусуна белгилүү бир даярдыкты шарттайт.

Заманбап дүйнөдө интеллектуалдык потенциал өлкөнүн стратегиялык ресурсу болот. Ар кандай типтеги тексттер менен иштей билүү, интеллектуалдуу тапшырмаларды жана көйгөйлөрдү чечүү – бул жеке жашоосунда азыркы адамдар коомдук жана кесипкөйлүк ишинде ээ боло турган компетенциялар. Олуттуу адабиятты окуганга жөндөмсүз адам, динамикалуу социомаданий шарттарда социалдык жана маданий тобокелдик тобуна туш болот. Мындай адамдын компетентсиздиги кийинкилерден улам:

- 1) социалдык жактан маанилүү чечимдердин ойлонулбагандыгына;
- 2) өзүнүн оюн сабаттуу жана туура билдире албагандыгы;
- 3) жазуу булактарында түзүлгөн идеялардагы сөздөрдүн жана маңыздын маанисин түшүнбөстүк;
- 4) бир тилден экинчи бир тилге туура эмес кайра коддоо;
- 5) маалыматтын ири массивинин уюштурулушунун сарамжалдуу жана элестүү ыкмаларынын оптималсыз айкаштырылышы;
- 6) маалыматтын ири көлөмү менен ыкташтыруу көндүмдөрүнүн жетишсиздиги сыяктуу терс кесепеттерге алып келет.

Ошондуктан дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө мамлекеттик жана коомдук деңгээлде окууну жана сабаттуулукту колдоо көрсөтүлүүдө. Окуунун колдоонун мындай формасы окууну колдоо программаларын мамлекеттик каржылоо аркылуу жүзөгө ашырылуучу мамлекеттик жана коомдук артыкчылыктардын бири катары чыгат, жана бир жагынан, коммерциялык, коомдук уюмдар, ошондой эле жеке жактар тарабынан демөөрчүлүк кылынуучу ассоциациялардын каражаттары жана ар кандай фонддор тарабынан каржыланышы аркылуу жүрөт.

Заманбап коомду жаңылоо маалыматтык магистралдарды түзүүнү жүзөгө ашырууга, адамзат мурасын санариптештирүүгө, маалымат порталдарында билим берүү мейкиндигин курууга, окутуунун аралыктан билим берүү формасын өнүктүрүүгө, ар кандай социо маданий топтордо окурмандардын компетенттүүлүгүн жогорулатуу үчүн маалыматтык-китепкана тармактарын түзүүгө жол берди.

Окурмандардын компетенттүүлүгүнүн зарыл деңгээлин камсыздоодо жалпы билим берүү окуу жайларына алдыңкы роль берилет. Ал жакта окуучулар натыйжалуу окуу көндүмдөрүнө, тил билүү, илимий билимди практикалык жактан колдонууга багытталган глобалдуу өзгөрүүлөр контекстинде мамлекеттик жалпы билим берүү стандарттарында каралган предметтик жааттарга тиешеси бар жазуу маданиятынын адистештирилген коддоруна ээ болушат.

Адабияттар:

1. Кодзима Хидео. Гены гения. [Электронный ресурс]. - Режим доступа <http://www.litmir.me/br/?b=713625> (дата обращения: 24.03.2021).
2. Фёдорова Т.В. Совершенствование читательской деятельности учащихся старших классов на уроках литературы. [Электронный ресурс]. - Режим доступа <http://www.dslib.net> (дата обращения: 29.03.2021).
3. Бочкова Ю.С. Особенности изучения эпического произведения в старших классах. [Электронный ресурс]. - Режим доступа <http://www.nsportal.ru> (дата обрац.: 29.03.2021).
4. Таирова К.А. Изучение художественной литературы как источника педагогических знаний. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2020. №. 10. С. 224-228